

min luostarinmuurien ulkopuolella, yhteiskunnassa. Samaan henkeen kerjäläisveljestöt, dominikaanit ja fransiskaanit toimivat kaupungeissa ja taajamissa kutsuen maallikoita Jeesuksen seuraajiksi köyhyydessä. Naisten oli huomattavasti vaikeampi yhdistää liikkuvaa julkista elämäntapaa, mutta esimerkiksi begiiniyhteisöissä tätä yritettiin 1200-luvulla. Kolme begiiniä, Hadewijch, Mechtild Magdeburgilainen ja aiemmin mainittu Marguerite Porete tulkitsivat Marian ja Martan tarinan 1200-luvulla siten, että ihannetapaüksessa heidän roolinsa yhdistyivät niin että toiminta ja mietiskely kuuluvat saumatta yhteen.

Mestari Eckhart käsitteli samaa aihetta kahdessa saarnassaan. Hän nosti Martan täydelliseksi neitsyeksi ja vaimoksi, jonka sielussa Jeesus syntyy. Maria, joka istui Jeesuksen jalkojen juuressa, oli täynnä kaipautta. Hän ei tiennyt mitä kaipasi tai mitä halusi. Eckhartin mukaan voidaan epäillä, että Maria istui siinä oman nautintonsa ja hengellisen etunsa vuoksi. Siksi Eckhart selitti, että tästä syystä Martta kehotti Jeesusta panemaan Maria liikkeelle. Martta pelkäsi, että Maria jäisi miellyttävään olotilaansa eikä edistyisi uskossaan. Eckhart korosti, että Martta ja Maria ovat yhtä niin kuin tarinan naiset olivat Jeesuksen ylösnousemuksen jälkeen. Magdalan Mariassa heidän piirteensä erottuvat parhaiten. Hän oli aktiivinen, hän opetti ja saarnasi, hän oli apostoli apostoleille ylösnousemuksen todistajana, hän oli alhainen ja nöyrä.

Eckhartin saarnoista toinen, saksankielinen, oli todennäköisesti suunnattu begiininaisille. Hollywood ihailee keskiajan teologin taitoa käyttää Raamattua, hagiografista tekstiä ja tulkintaa joustavasti niin, että hän muovaa sen juuri kuulijakunnalleen osuvaksi. Hän luo kuulijoille tilan, josta nämä löytävät itsellensä paikan, mutta eivät kuitenkaan voi pysähtyä ja jäädä siihen kuin Maria Jeesuksen jalkojen juureen. Elämä vaatii paikan lisäksi lii-

ketä, toimintaa ja mietiskelyä, sanomista ja sanomatta jättämistä. Ainoastaan näin Jumalan työ ihmisten välityksellä on mahdollista, opettaa Eckhart. Tämän kohdan Hollywood soveltaa myös tutkijan tämänhetken eettiseksi periaatteeksi: historian merkitys hälvenee tilanteissa, joissa ihmisten on otettava vastuu elävistä ihmisistä nykyhetkessä.

Hollywood pyrkii uudistamaan tutkimusta yhdistämällä aktiivisesti erilaisia tutkimuksellisia näkökulmia. Hän haastaa tutkijan kysymään itseltään tutkimuksen jälkeen: entä sitten? Mitä merkitystä tällä on nykyhetken maailmassa? Helppoja tai valmiita vastauksia ei ole tarjolla. Moni tutkija on sitä mieltä (itsekin olin aiemmin), että tutkimuksen tekeminen riittää *an sich* vastaukseksi kysymykseen miksi tehdä tutkimusta. Nykyään olen Hollywoodin linjoilla sikäli, että minusta on tärkeää ja motivoivaa tarjota edes hentoja vastauksia kysymykseen siitä, miksi juuri tämä tutkimus on tärkeää. Minusta on tärkeää kysyä ja vastata, miten maailma tulee paremmaksi paikaksi oman tutkimukseni valmistuttua.

PÄIVI SALMESVUORI, DOS.

JOHN MARENBO
**Pagans and Philosophers:
The Problem of Paganism
from Augustine to Leibniz.
Princeton: Princeton
University Press 2015.
354 s.**

”Viimeisen kerran huudat siinä pakanana”. Näin tokaisi pappi vastasyntyneen ristiäisissä vielä 1950-luvulla. Kun kuulin tämän tarinan itse lapsena, olin vakuuttunut siltä, että maailmassa oli ilmeisestikin olemassa salaperäinen ja jännittävä pakanoiden heimo. Sieltä vauvat siir-

tyivät papin avustamana oikeiden ihmisten joukkoon, tälle puolelle. Lapsen maailmassa pakanoiden hahmottomaan joukkoon kuuluvat varmaan myös ”muiden uskontojen” edustajat, nuo jotkut kaukaiset ihmiset, joita ei juuri arkitodellisuudessa kohdannut. Ahmed Ahnesarjakuvat olivat 1970-luvun lapsen mahdollisesti paras tietolähde pakanoiden maailmasta. Oliko pakanoisuus ongelma? Ehkä ainoastaan siten, että kysymys kastamattoman lapsen mahdollisesta kohtalosta tuonpuoleisessa saattoi käväistä mielessä, mutta siinäkin menttiin niin arkitodellisuuden ulkoreunoilla, että asia ei jäänyt kummemmin vaivaamaan.

Kun sen sijaan 17-vuotiaana luin ensimmäistä kertaa Dante Alighierin (k. 1321) *Jumalainen näytelmä* -teossarjan ensimmäistä osaa Helvetti, kysymys pakanoista rävähti esiin heti alkusäkeistä lähtien. Tuossa kirjallisuuden klassikossa seikkaillaan Vergiliuksen, kuuluisan antiikin runoilijan (ja pakanan) johdolla helvetin eri kehillä ja tavataan lukuisa joukko historian ja kirjallisuuden henkilöitä kärsimässä mitä moninaisimpia rangaistuksia. Helvetin ja kiirastulen rajapinnassa sijaitsi hyveellisille filosofeille, antiikin loistaville runoilijoille ja kastamattomille lapsille varattu limbo, jossa tunnettiin epämääräistä ikuista kaihoa ilman fyysisiä tuskia. Koko joukko merkittäviä pakanoita vietti siellä jonkinlaista puolielämää. Heistä mainitaan erikseen kaikki suuret: Sokrates, Platon, Aristoteles, islamilaiset filosofit Avicenna ja Averroes. Myös Egyptin sulttaani Saladin oli paikalla. Jopa asiaan tarkemmin perehtymättömän lukiolaisen oli helppo huomata, että Dantelle pakanat olivat todellakin ongelma.

Nyt aikuisena keskiajan tutkijana pakanoiden kirjoittamat tekstit ovat keskeistä lähdemateriaalia, vaikka pääasiallinen mielenkiintoni kohdistuu kristilliseen läntiseen teologiaan. Ehkä hiukan yllättäenkin keskiajan teologia sisältää jatkuvaa keskustelua ei-kristillisten lähteiden

kanssa tai antiikin pakanafilosofien kirjoittamien ajatusten soveltamista ja mukauttamista kristillisen ajattelun kanssa. Nämä kohtaamiset ovat osoittautuneet ajattelun runsaudensarveksi ja jatkuvaksi ideariiheksi, jossa teologit ja filosofit ovat ponnistelleet ymmärtääkseen, mistä todellisuus koostuu, mitä Jumala tarkoittaa ja minkälainen olio ihminen on.

Pagans and Philosophers: Problem of Paganism from Augustine to Leibniz on John Marenbonin analyysi siitä, mitä pakanuus ja pakanoiden kirjoittamat tekstit merkitsivät keskiajalla. Kuten hän itse toteaa kirjansa johdannossa, filosofian historiasta ei ole löydettävissä klassista kysymyksenasettelua pakanuuden ongelmasta, vaan kyseessä on Marenbonin itse luoma konstruktio. Pakanuuden ongelman muodostavat kolme peruskysymystä, jotka tiivistyvät Dantenkin teoksessa: voivatko pakanat olla hyveellisiä, mitä pakanat voivat tietää Jumalasta ja voivatko pakanat pelastua. Tavoitteena on tutkia, mitä filosofit ja teologit vastasivat näihin kysymyksiin ns. pitkän keskiajan aikana.

Teoksen aikajänne on kunnianhimoinen: se ulottuu noin vuodesta 200 aina vuoteen 1700 saakka. Näkökulma on perinteinen siinä mielessä, että tutkimuksen kohteena on läntisen Euroopan kirjallisuus sekä yliopistoteologia- ja filosofia. Poikkeuksellista lisäeloa teokseen tuo useiden kansankielisissä teksteissä, runoelmissa ja tarinoissa esiintyvien pakanoihin liittyvien mainintojen analysointi. Marenbon esimerkiksi käsittelee keskiyläsaksalaista Wolfram von Eschenbachin runoelmaa *Willehalm*, Danten ja Boccacion teoksia sekä keskienglanniksi kirjoittaneita Langlandia ja Chauceria. Materiaalia on niin runsaasti, että lukijan on haastavaa pysyä perässä.

Marenbon johdattaa lukijansa kirjan perusteemoihin esittelemällä laajasti Augustinuksen (k. 430) ajattelua. Vaikutushistorialtaan merkittävin teksti on eittämättä Augusti-

nuksen järkälemäinen opus *Jumalan valtio* (*De civitate Dei*), joka voidaan nähdä polveilevana vastauksena juuri pakanuuden ongelmaan. Siinä otetaan kantaa kaikkiin Marenbonin kirjan keskeisiin kysymyksiin eli pakanoiden oletettuun viisauteen, hyveellisyyteen ja mahdollisuuteen pelastumisesta. Tunnetusti Augustinus suhtautui kohtuullisen myönteisesti platonismiin ja mainitsee platonististen teosten auttaneen häntä ymmärtämään keskeisiä Jumalan ominaisuuksia. Todellinen ongelma ei olekaan platonistien tiedossa, vaan asenteissa. Augustinuksen näkökulmasta antiikin pakanafilosofit olivat langenneet ylpeyden syntiin: he kuvittelivat etteivät he tarvitse välittäjää, inkarnoitunutta Jumalaa, vaan itseriittoisesti saattoivat luottaa vain itseensä. Tämä ylpeys oli myös Rooman valtakunnan tuhon syy. Augustinuksella on myös laajahko keskustelu siitä, voivatko pakanat pelastua ja erityisesti mitä tapahtuu niille hyveellisille pakanoille, jotka elivät ennen Kristuksen syntymää. Näyttää siltä, että Augustinus hyväksyy periaatteessa milloin ja missä tahansa eläneen hyveellisen henkilön pelastettavien joukkoon: Jumala antoi tarvittavaa ilmoitustietoa pelastuksesta kaikille niille, joille tahtoi, jo ennen kuin Kristus tuli maan päälle.

Augustinuksen jälkeen Marenbon siirtyi Boethiukseseen (k. 525). Hän spekuloi tovin klassisen kysymyksen parissa: miksi Boethiuksen viimeiseksi jäänyt päätyö *Filosofian lohdutus* (*De consolazione philosophiae*) näyttää sivuuttavan kristinuskon perusteemat ja tukeutuu filosofian lohdutukseen. Tästä hän etenee varhaiskeskiajan ja Euroopan kristillistymisen vuosisatojen kautta lempifilosofinsa, Petrus Abelardin (k. 1142) tuotannon pariin. Pakanat ja pakanuus, erityisesti antiikin kreikkalaisten ja roomalaisten runoilijoiden ja filosofien merkitys, ovat Abelardin teksteissä keskeinen teema. Abelardin tavoite on puolustaa ajatusta siitä, että kristinuskon opit

ovat rationaalisesti koherentteja ja moraalisesti tyydyttäviä. Abelardin teologinen päätyö *Theologia Christiana* esittelee loistokkaan kuvan antiikin viisaista ja hyveellisistä ihmisistä. Abelardin mukaan monien näiden henkilöiden hyveet olivat aitoja, he ovat pelastettuja ja heillä oli aitoa tietoa Jumalasta. *Collationes*-teoksessa Abelard puolestaan esittelee oppineen filosofipakanan keskustelemassa juutalaisen ja kristityn kanssa keskeisistä moraalifilosofisista kysymyksistä. Teoksessa *Theologia summi boni* Abelard väittää, että jo antiikin pakanat kykenivät tietämään ja ymmärtämään triniteetin olemassaolon. Abelardin argumentaatio on monisyistä ja kunnianhimoista – eikä anna helppoja vastauksia pakanuuden ongelmaan. Nykyajan tutkimuksen näkökulmasta Abelardin teokset ovat kiinnostavia, hyvin artikuloituja ja tuntuvat moderneilta. Harhaoppisuussyytösten vuoksi teksteillä oli kuitenkin vain marginaalinen vaikutus oman aikansa keskusteluihin.

Marenbonin teoksessa on laajakot yliopistoteologiaa käsittelevät pääluvut. Yliopistoteologia on tunnettu jännitteisestä, mutta myönteisen aktiivisesta suhtautumisesta Aristoteleen teksteihin sekä arabifilosofiaan. Marenbon on valinnut tutkimuskohteekseen erityisesti Roger Baconin (k. 1292) ja Albert Suuren (k. 1280). Baconin teokset sisältävätkin mielenkiintoisia näkemyksiä eri uskonnoista, niiden synnystä ja suhteesta toisiinsa. Albert Suuren kautta sen sijaan päästään keskustelemaan keskiajan teologian eräästä keskeisimmästä kysymyksestä: mikä on luonnollisen tiedon ja ilmoitetun tiedon välinen suhde ja minkälaista tietoa ei-kristityllä henkilöllä (pakanalla) voi olla. Toinen laaj, keskiajalta pakanoihin liittyvä teema, koskee pakanoiden kykyä olla hyveellisiä tai pelastua. Teoksen teksti on paikoitellen hyvin tiivistä ja teknistä.

Kiinnostavan historiallisen lisäelementin kokonaisuuteen tuo matkakertomusten analysointi. Kes-

kiajalla pakanoilla ei viitattu yksinomaan muinoin eläneisiin roomalaisiin ja kreikkalaisiin, vaan myös aikalaisryhmiin, kuten mongoleihin ja arabeihin. Esimerkiksi Marenbon mainitsee fransiskaaniveljien, Johannan Plano Carpinin ja Wilhelm Rubrukin 1200-luvun puolivälissä tekemät lähetys- ja tutkimusretket kauko-itään. Molempien teokset ovat saatavilla suomennoksina (Sami Janson ja Antti Ruotsala).

Teoksen viimeinen osa käsittelee ajanjaksoa 1400–1700. Uuden ajan alkua lähestyttäessä tekstien ja pakanoita koskevien keskustelujen määrä luonnollisesti kasvoi merkittävästi. Löytöretkien myötä maailmankuva avartui. Jo kymmenisen vuotta Kolumbuksen löytöretkien jälkeen Baptista Mantualainen (k. 1516) kommentoi, että selvästäikään evankeliumia ei ollut vielä saatettu kaikkien maailman kansojen tietoon. Pakanat voivat silti seuraamalla luonnollista moraalityyppiä ja katumalla pahoja tekojaan saavuttaa jonkinlaisen onnellisuuden kuolemansa jälkeen. Kirjan epilogissa edetään Leibniziin saakka ja kerrotaan hänen mielenkiinnostaan Kiinaa ja sen kulttuuria sekä uskontoja kohtaan. Loppuluvut jäävät vääjäämättä kursorisiksi.

Marenbon on kirjoittanut viimeiset luvut vahvistaakseen teesiään keskiajan ja varhaisen uuden ajan keskustelujen välisestä jatkuvuudesta. Teos osoittaa, että yksipuolinen näkemys keskiajan läntisen Euroopan ahdasmielisestä suhtautumisesta pakanoihin ja muihin uskontoihin ei pidä paikkaansa. Suvaitsevaisuus ei ollut varhaisen uuden ajan myötä syntynyt ilmiö, joka puuttui keskiajalta. Ennemmin tietyt teemat ja ideat toistuvat yhtä uudelleen filosofian ja kirjallisuuden historiassa.

Tällaisen ensyklopedisen teoksen luettuana voi aina kysyä, miksei kirjoittaja ole ottanut mukaan joitakin tekstejä tai miksi jotkut teemat ovat jääneet vähemmälle huomiolle. Tätä laajemmaksi kirjaa tuskin oli-

si voinut saattaa. Kunnianhimoinen teksti onnistuu tiiviystään huolimatta kuvaamaan pakanoisuuden ongelmaa kiinnostavasti ja monipuolisesti. Se myös haastaa lukijan pohtimaan omaa suhdettaan sekä historiassa esiintyneisiin näkemyksiin että nykypäivän ajatteluun.

RITVA PALMÉN, TEOL. TRI

LAWRENCE A. CLAYTON Bartolomé de las Casas: A Biography. Cambridge: Cambridge University Press 2012. 498s.

Alabaman yliopiston emeritusprofessori Lawrence A. Clayton on erikoistunut Latinalaisen Amerikan historiaan, josta hän on julkaissut muun muassa teoksen *A History of Modern Latin America* (2005). Eläkkeelle jäätyään hän on keskittynyt intiaanien puolustajana tunnetun espanjalaisen dominikaanin ja Chiapasin piispan Bartolomeus de las Casasin (1485–1566) elämään ja toimintaan. Häneltä on ilmestynyt aihepiiristä jo kaksikin monografiaa: *Bartolomé de las Casas and the Conquest of the Americas* (2011) sekä nyt arvioitavana oleva Las Casasin biografia.

Bartolomeus de las Casasin elämä ja kirjoitukset ovat kiinnostava ja merkittävä pala länsimaista historiaa. Ne valaisevat löytöretkien ja siirtomaavallan varhaisvaiheita, jolloin eurooppalainen kulttuuri ja sivilisaatio laajeni uuteen maailmaan. Bartolomeuksen elämänvaiheet vievätkin lukijan keskelle kulttuurien välistä konfliktia, joka johti (väki) vallan, alistamisen ja pakkokristillistämisen ongelmiin. Toisaalta Bartolomeuksen oma ääni, jota Clayton nimenomaan haluaa tuoda teoksensa esille, korostaa kristillistä lähimmäisenrakkautta ja oikeudenmukai-

suutta. Toisin kuin monet aikalaisensa, hän kohteli alkuperäisasukkaita tasavertaisina ja puhui heidän luonnollisten oikeuksiensa ja vapauksiensa puolesta. Bartolomeukselle koko ihmiskunta oli yhtä.

Bartolomeus de las Casasin elämänpolku olisi voinut olla myös täysin toisenlainen. Hänen isänsä Pedro seilasi Kolumbuksen seurueessa tämän lähtiessä toiselle purjehdukselle kohti uutta maailmaa vuonna 1493. Isänsä välityksellä Bartolomeus tutustui orjakauppaan, ja hänellä itselläänkin oli intiaanipalvelija Juanicco, jonka isä oli tuonut mukanaan. Bartolomeus pääsi ensimmäiselle matkalleen kohti uutta maailmaa ja saapui Kuuban itäpuolella sijaitsevalle Hispaniolan saarelle vuonna 1502. Hänelle tarjottiin mahdollisuutta vastaanottaa encomienda, hallintaoikeus Hispaniolassa sijaitsevaan maa-alueeseen ja sen alueella eläviin alkuperäisasukaisiin. Encomienda edellytti, että sen haltija huolehtii alueensa asukkaiden hyvinvoinnista ja käännättä heitä kristinuskoon. Bartolomeus kuitenkin näki (ja ilmeisesti osallistui aluksi myös itse) hyvin väkivaltaisiin, aseellisiin toimiin alkuperäisväestöä kohtaan, mutta kääntyi pian maanmiehiään vastaan. Hän kävi elämänsä aikana useita kertoja uudella mantereella ja toimi Etelä-Meksikossa sijaitsevan Chiapasin kaupungin piispana.

Bartolomeus de las Casasin koko kirjallinen tuotanto käsittelee niitä epäkohtia, joita hän kohtasi espanjalaisten valloittajien taholta suhteessa uuden maailman alkuperäisväestöön. Hänen teoksistaan *Brevísima relación de la destrucción de las Indias* ja *Apologética historia sumaria de las gentes destas Indias* tuli niin kutsutun mustan legendan lähdekirja. Mustan legendan käsitteellä viitataan löytöretkien ajan Espanjaan ja niihin raakuuksiin, joilla valloittajat kohtelivat alkuperäisasukkaita.

Claytonin laatima biografia on kiinnostava nimenomaan siksi, et-